

Güneş ŞAHİN

Doçent, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Çanakkale/Türkiye
Associate Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University / Faculty of Education / Department of Turkish and Social Sciences Education / Department of History Education Çanakkale/Türkiye

eposta: gunessahin@comu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4245-9760>

RorID: <https://ror.org/04nqdw39>

Atıf/Citation: Şahin,G. 2023. Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örnekleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye, 203-221. <https://doi.org/10.33692/avrsyad.1334931>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	30.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	27.09.2023
Yayın Tarihi/Published:	29.10.2023

TÜRK VATANDAŞI KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA HALKEVLERİNİN ROLÜ: DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU ÖRNEKLERİ

Öz

Çalışmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da halkevlerinin kurulması ile, halkevlerinin bölgede Türk kimliğini inşa sürecine etkileri değerlendirilmektedir. Halkevlerinin Kemalist ideolojinin birer temsil aracı olduğu düşünüldüğünde, demografik olarak türdeş bir yapı sergilemeyen coğrafyada "Türk vatandaş kimliğinin" oluşturulma çabası temel tartışma noktasıdır. Halkevlerinin tüm vatandaşları kucaklayıcı ve bütünleştirici ideali modernleşmenin özüne uygun bir biçimde yurt çapında sürdürülmüştür. Bu süreç, söz konusu bölgede yurdun diğer bölgelerinden biraz daha farklı ilerlemiştir. Bunun nedeni hem coğrafyanın merkeze uzaklığı hem de bölge halkının sahip olduğu farklı etnik ve kültürel özelliklerdir. Ulus-devletin resmi kimliğini kalıcı olarak hissetmek istediği bölgede bu süreç çok da kolay olmamıştır. Çalışmada söz konusu zorlayıcı etkilerin tespitinde, halkevlerinin faaliyetleri ile ilgili CHP umumi müfettişlik raporları oldukça yön gösterici olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki halkevlerinin seçiminde şubelerin faaliyetleri göz önünde bulundurulmuştur. Cumhuriyet değerlerinin bir yaşam biçimine dönüşmesine aracılık eden halkevleri, bölge halkına özellikle Türkçe öğretme konusunda ısrarcı bir çaba harcamıştır. Erken cumhuriyet döneminde nüfusun çoğunluğunun Türkçe okuma-yazma bilmediği bölgede, halkevleri ve halkodalarının en önemli sorumluluğu milli bir kültür oluşturarak halka devrim şuurunu anlatmak olmuştur. Birbirini anlayan, seven ve aynı ideale bağlı kaynaşmış bir kütle halinde tasarlanan vatandaş tipolojisi, aynı zamanda Türk vatandaş kimliği anlatısının da en belirleyici yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Doğu ve Güneydoğu'da açılan halkevleri, vatandaşlara Türk kimliği üzerinden bir aidiyet duygusu oluşturulmasında aracı görevi üstlenmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da halkevleri, Türk, Türk Kimliği

Abstract

In this study, the establishment of community centers in Eastern and Southeastern Anatolia and the effects of community centers on the construction of Turkish identity in the region are evaluated. Considering that Community Centers are a means of representation of Kemalist ideology, the effort to create a "Turkish citizen identity" in a geography that does not exhibit a demographically homogeneous structure is the main point of discussion. The ideal of Community Centers that embrace and integrate all citizens has been maintained throughout the country in accordance with the essence of modernization. This process proceeded somewhat differently in the region in question than in other parts of the country. The reason for this is both the distance of the geography from the center and the different ethnic and cultural characteristics of the people of the region. This process was not easy in the region where the nation-state wanted to feel its official identity permanently. In the study, the CHP general inspectorate reports on the activities of the community centers have been very guiding in the determination of the coercive effects in question. The activities of the branches were taken into consideration in the selection of the community centers in the Eastern and Southeastern Anatolia regions. The community centers, which mediated the transformation of republican values into a lifestyle, made an insistent effort to teach Turkish to the people of the region. In the region where the majority of the population was illiterate in Turkish during the early republican period, the most important responsibility of the community centers was to create a national culture and to convey the consciousness of revolution to the people. The citizen typology, designed as a fused mass that understands, loves and adheres to the same ideal, is also the most decisive aspect of the Turkish citizen identity narrative. Therefore, the community centers in the East and Southeast acted as an intermediary in creating a sense of belonging to the citizens through the Turkish identity.

Keywords: Community centers in Eastern and Southeastern Anatolia, Turkish, Turkish Identity.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihi şüphesiz sayfa ya da sayfalara sığmayacak genişlikte ve derinliktedir. Modern Cumhuriyet tüm kurum ve kuruluşları ile topyekun bir mücadele ve zaferin sonucudur. 1932'de yurdun 14 vilayetinde -Ankara merkez olmak üzere- açılan halkevleri ise ideolojik anlamda Kemalist kimliğin bir bakiyesidir. Öncelikle, çalışmanın kavramsal çerçevesi hakkında okuyuculara burada kısa bir açıklama yapmak yerinde olabilir. Metin içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki halkevlerinin fiziki yapısı, faaliyet alanları ya da söz konusu halkevlerinin şube kollarının detaylı bir analizi yapılmayacaktır. Fakat bölgede Türk vatandaşı kimliğinin oluşturulması bağlamında yeri geldiğinde somut verilere ve faaliyetlere yer verilecektir. Söz konusu coğrafyada, politik eleştirel bir yaklaşım ya da tavır sergilemeden, halkevleri üzerinden Türk vatandaşı kimliğini yazabilmenin zorluğu konunun sosyoloji, siyaset bilimi ve sosyal antropoloji alanları ile de doğrudan ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle okuduğunuz metinde sosyal bilimlerin geçişken ve disiplinlerarası niteliğinden faydalanılmakla birlikte sosyoloji, siyaset bilimi ve sosyal

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

antropoloji alanlarını kapsayan ve uzmanlık gerektiren konularda herhangi bir iddia bulunmamaktadır. Konu ağırlıklı olarak tarihsel perspektiften analiz edilmeye çalışılacaktır.

10-18 Mayıs 1931’de toplanan CHF Üçüncü Büyük Kongresi’nde açılma kararı verilen halkevlerinin (Cumhuriyet Gazetesi 11 Ocak 1932)¹ resmi olarak -imkanlar ölçüsünde- faaliyete geçmesi 19 Şubat 1932’de gerçekleşmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 19 Şubat 1932; Cumhuriyet Gazetesi 20 Şubat 1932). Halkevleri kapandığı 1951 yılına kadar yurdun hemen her kentinde birer kültür kurumu olarak misyonunu sürdürmüştür.

Halkevlerinin kuruluş amacına baktığımızda; CHP’nin özellikle 1923-1931 yılları arasında gerek siyasi ve ekonomik yaşam koşulları ve gerekse de halk eğitimi ile ilgili olmak üzere geçirdiği tecrübelerden çıkardığı derslerin sonuçları karşımıza çıkar. Zira 1929 ekonomik buhranından sonra devlet müdahalesine dayalı yeni ekonomi politikalarının ele alınacağına sinyali ve toplum nezdinde siyaseten atmosferi dalgalandıran 1930 SCF denemesi, Menemen gibi olaylar halk tarafından inkılabın tüm veçheleri ile anlaşılması ve elbette destek görmesi için CHP’yi yeniden düşünmeye sevk etmiştir (Şahin 2012: 95). Yine bu gözden geçirme süreci olarak nitelendirebileceğimiz dönemde, Atatürk’ün çıktığı yurt gezileri halkın isteklerinin ne olduğu konusunda mevcut koşulları yerinde görmesi açısından etkili olmuştur (Arıkan 1999: 262).

Bu açıdan düşünüldüğünde halkevlerinin CHP’nin himayesinde olması ve aslında partinin halkla daha fazla hemhâl olması gerekliliğini ortaya çıkmıştır. Çünkü halkevlerinin kapılarının partiye kayıtlı olan ya da olmayan tüm yurttaşlara açık olduğu açıkça ifade edilmektedir (CHP Halkevleri Öğreneği 1935: 5). CHP’nin Müdafaa-i Hukuk kimliğinden itibaren şekillenen fikri yapısı, kendini toplum karşısında kabul ettirme ihtiyacının yanı sıra, bu ideolojinin sürekliliğinin de halk tarafından anlaşılması gereğini doğurmuş, dolayısıyla değişimlerin ve yeni düzenin halka aktarılması bir ihtiyaçtan ziyade zorunluluk haline gelmiştir (Çakan 2004:14).

Halkevlerinin kuruluş gerekçelerinden biri olarak tanımladığı tüm vatandaşları kucaklayıcı misyonu üzerinde durmak burada çalışmamızın gidişatı açısından önemli görünmektedir. Nitekim incelemeye çalıştığımız coğrafyada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkevlerinin dönüştürücü rolü çalışmamızın ana tartışma noktalarından birini oluşturmaktadır. Durum böyle olunca bahsedilen bölgelerdeki halkevleri farklı sosyo- kültür ve ekonomik koşullar ve konuşulan dillere rağmen söz konusu “kucaklayıcı/bütünleştirici” rolü üstlenebilmiş midir? Çalışmada temel tartışma, bu eksen üzerinden ilerleyecektir.

Tam da bu noktada Recep Peker’in halkevlerinin açılış konuşmasındaki nutku bizim için önemli ipuçları barındırmaktadır. Peker, CHP’nin halkevleri ile izlediği amacını “*milleti*

¹ Talimatnamenin tam metni için bkz., Cumhuriyet Gazetesi 11 Ocak 1932.

şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmak” sözleriyle anlatmaktadır. Aynı zamanda halkevleri çatısı altında bütün vatandaşları toplamayı ve itinalı bir kültür çalışması içinde milli birliğe yükseltmek olduğunu ifade ederek aslında bir ideali vurgulamaktadır (103 Halkevi Geçen Yıllar Nasıl Çalıştı? 1935: 6-7). 1935-1945 döneminde CHP nezdinde parti-devlet özdeşliğinin resmileştiğini göz önünde bulundurursak, özellikle taşrada parti örgütünün kültürel/ideolojik bir yansıması niteliğindeki halkevleri Peker’in de ifade ettiği gibi “ortak ideale bağlı halk kütlelerini teşkilatlandırmak” amacını taşımaktadır. Bu teşkilatlanma süreci sistematik biçimde yurt genelinde sürdürülmüştür. Halkevlerinin kuruluş felsefesinin önemli bir dayanağı olan köycülük ve halka doğru hareketlerinin bir yansıması olan halkçılığın somut uygulama alanı doğal bir biçimde yine halkevleridir. “Köycülük” ve “Halka Doğru” faaliyetlerinin ülke çapında yani ilçelerde, köylerde, nahiyelerde, doğrudan doğruya halkla bütünleşmesi pratikte halkevlerinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Devletin yaptığı yenilikleri anlatacak ve halkı ikna edecek olan halkevleri, yetişkinler eğitimi düşüncesinin gelişmiş bir uygulaması olarak bu biçimde ortaya çıkmıştır (Kemal 1933: 355-361).

Tüm yurttaşlar için bir rehber olması tasarlanan halkevi teşkilatında, vatandaşların kendi ilgi alanlarına ya da beğenilerine göre seçebileceği şube kolları oluşturulmuştur. 9 şube kolu olarak planlanan şema şu biçimde sıralanmaktadır: Dil- Tarih- Edebiyat, Art, Gösterit, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dersaneleri ve Kurslar, Kitapsaray ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleri. Halkevi şubelerinden en az 3 şubenin aktif olarak çalışması zorunlu tutulmuştur, ki bu zorunluluk bir halkevinin açılabilmesi için ön koşuldur. (CHP Halkevleri Öğreneği 1935: 5-6).

Çağlayan’ın konumuzla ilgili aydınlatıcı metninde ifade ettiği üzere halkı Kemalist ideolojinin “makbul vatandaşlarına” dönüştürmek için Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da açılan halkevlerinde bilhassa Türkçeyi yaygınlaştırmak temel gayelerden biri olmuştur (Çağlayan 2015: 110). Aynı zamanda kucaklayıcı olma fikri üzerinden yeşeren halkevleri, bölgede Türk vatandaşı kimliğini yaratma çabasını; farklı şube kollarının çalışmaları ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Söz konusu çaba kendini en çok dil-edebiyat-tarih ve folklor şubelerinin çalışmalarında kendini gösterir. Dr. Reşit Galip’in şu ifadeleri dil-edebiyat-tarih şubesinin neden daha öne çıkması gerektiği konusunda aydınlatıcı olabilir:

“Bu şube, memleketin uzak ve yakın köşelerinde bu sahalarda çalışanları birleştirmek maksadını güdecektir. Bilhassa her işin yeni başlanmış sayılabileceği bugünkü şartlar içinde dilcilerin, edebiyatçıların ve tarihçilerin en sıkı çalışma birliği gütmeleri elzemdir. Milli din, milli edebiyatın, milli tarihin sağlam temeller üzerinde yükselmesi için bu çalışma birliği ve onu temin edecek teşkilatlanma şarttır.” (CHP Halkevleri Öğreneği 1935: 14)

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

Milli kimliğin oluşturulmasında, milli ruhu şekillendiren kültür unsurları içinde dil- edebiyat ve tarih çalışmaları Anadolu coğrafyasında yaşayan tüm yurttaşları kucaklayan ve ortak şanlı bir mazinin fertleri olma, bundan gurur duyma bilincini aşıl原因an bir amaca hizmet etmektedir. Bu yorumdan kimlik kavramı üzerine tespitlerde bulunan Aydın'ın açıklamaları bizim için önemli olabilir. Zira kimliği iki bileşenli olarak tanımlayan Aydın, ilk bileşeni tanımlama ve tanınma; ikinci bileşeni ise aidiyet geliştirme olarak tanımlamaktadır (Aydın 1998: 12). Burada bizim konumuzla ilgili olan kimliğin ikinci bileşenidir. Tüm yurttaşlar arasında ortak bir aidiyet oluşturma gayretinde olan ulus- devlet, kendi resmi kimliğini herkes tarafından benimsenmesi gerektiği düşünülen bir kültür/kimlik anlayışı üzerine kurmuştur. Nitekim insanlar tarih boyunca, zaten bir kimlik oluşumuyla yüzyüze kalmışlardır. İnsanoğlu kendini daima bireysel ya da kolektif olarak tanımlama ihtiyacında ve çabasında olmuştur. Zira bu hal insani iletişimin toplumsal yönüne vurgu yapan vazgeçilmez bir olgudur (Aydın 1998: 17-18). Bu ifadelerden Türk vatandaş kimliğinin oluşturulmasında, Türk inkılabının zihni temelleri üzerine şekillenen halkevlerinin de birer aracı konumunda olduğu anlaşılabilir. Bölgesel zorluk noktasında ise açık bir biçimde, yörenin farklı etnik kimliklerden meydana gelmesi, belirleyici olmuştur.

Neşriyat faaliyetleri de Kemalist iktidarın siyasi kuvvetini pekiştirmek ve meşruiyet tabanını sağlamlaştırmak amacıyla önemli görevler üstlenmiştir. Başta Ankara Halkevi organı *Ülkü* dergisinin öncülüğünde diğer şehirlerdeki halkevlerinin çıkardığı dergiler, broşürler halkevleri kütüphanelerine gönderilmek suretiyle tüm halkevleri arasında bir koordinasyon mekanizması oluşturulmuştur. Halkevleri'nin yayınları Kemalist ideolojinin düşünsel aktarımının yapıldığı ve Kemalizm'i izah eden metinleri içermiştir. Diğer halkevi yayınları ile örnekler çoğaltılacağı gibi bunlar arasında en etkin hiç şüphesiz Ankara Halkevi'nin çıkardığı "*Ülkü Dergisi*"dir. *Ülkü*, dönemin tek partisi olan CHP'nin ideolojik unsurlarının teorik biçimde anlaşılması ve bunların topluma mül edilmesi amacıyla, kültürel, sosyal ve politik bir dergi olarak çıkarılmıştır (Şahin 2012: 98-99). R. Peker'in *Ülkü*'nün çıkışını "*Halkevleri'nin ruhunu yazı vasıtalarıyla yaymak.*"² olarak belirttiği dergi, bir fikir dergisi olarak diğer halkevi yayınlarına önemli bir örnektir.

Düzenlenen dil konferanslarında kullanılacak dilin ise sade ve herkes tarafından anlaşılır olması noktasında çalışmalar yapılmıştır. Diğer konferanslarda Türk tarihini ve devrimini konu alan çalışmaların artırılmasına özen gösterilmiş, dünya tarihi boyunca Türklere yönelik asılsız iddialara yanıt verilmesi, Türk uygarlığının tüm yönleriyle tanıtılması da dil ve edebiyat, tarih şubesinin görevi olmuştur (Şimşek 2002: 80-81). Konferanslarla beraber ayrıca derlemeler, öz Türkçe sözcükler ve yer adları üzerine çalışmalar yapılmıştır. Halkevlerinin çalışma prensibi içinde Anadolu'nun tüm köylerinde derleme faaliyetleri

² Metnin tamamı için bkz., Recep Peker, "*Ülkü Niçin Çıkıyor?*", *Ülkü (Seçmeler)*, Şubat 1933: 1.

yürütülmüş ve o yöreye ait atasözleri, maniler, mahalli gelenek ve görenekler, düğünler gibi kültür öğeleri kayıt altına alınmıştır (Erdal 2014: 53).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Açılan Halkevleri’nin Halkla Teması

1932’de 14 vilayette açılması planlanan halkevleri aynı sistematiğe Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde; Ağrı, Bingöl, Diyarbakır, Elâzığ, Erzurum, Hakkari, Kars, Mardin, Siirt, Tunceli, Urfa, Muş, Malatya, Van illerinde teşkilatlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde sıralanan her halkevinin işleyişi, fiziki durumu ya da üyelerinin detaylı analizi yapılmayacaktır. Ancak seçilen halkevlerinin faaliyetlerinden hareketle buldukları bölgede halkla olan temaslarına ve dolayısıyla etnik olarak Kürt ve Arapların yoğun olduğu coğrafyada dönüşüm hamlelerine yer verilmeye çalışılacaktır. Nüfusun büyük bir kısmının köylerde yaşadığı erken cumhuriyet döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu kırsalında açılan halkevlerinin; milli bilince ve kimliğe haiz eğitilmiş bir kitle oluşturma çabası oldukça faaldir. Söz konusu çaba ile -okuma-yazma bilen kişi sayısının oldukça düşük ya da hiç olmadığı düşünülürse- ahaliye Türkçe okuma-yazma öğretme konusunda oldukça hassas ve ısrarlı bir politika izlenmiştir. Bu bölgelerde açılan halkevlerinin Dil- Edebiyat- Tarih- folklor ve köycülük şubeleri eğitimin araçsallığını; verilen konferanslar, kurslar ve yapılan geziler sayesinde kullanmışlardır.

Doğu Anadolu bölgesinde 23 Şubat 1934 Cuma günü, saat 14:00’de ilk mektep binasında açılan Ağrı halkevinin (BCA, 490.01.0.0.971.753.2) 1941 yılına ait köycülük kolunun bir yıl sonrası için nasıl bir program izleyeceğini tespit etmemiz ilginç bir örnek olabilir. Üçüncü Umumi Müfettiş Nazif Ergin’in Türklük bilincinin ve Türkçe’nin yaygın olarak kullanılması gerektiğine dair 22.06.1942 yılında kaleme aldığı rapor Ağrı’da Türk kimliğinin oluşturulmasına örnek olması açısından dikkat çekicidir:

“İrkan Türk olan mıntıkanın dağ köyleri halkından yani şehir ve kasabalarla irtibatı pek az olan kısmından Anadillerini unutup, Türkçeden başka dil konuşanların aslen Türk oldukları köylerine gidilerek ve (muhtarların zaman zaman merkeze çağırıp konferans şeklinde) anlatmak ve Türk diliyle konuşmalarını tavsiye ve temin etmek. Her ay en az iki defa köylere münasip köylere gidilerek köylünün anlayabileceği şekilde ve tarihi delillere dayanılarak ana dillerinin Türkçe ve kendilerinin Türk olduklarını kendilerine inandırmak.”
(BCA. 490.1.0.0.733.2.1).

Yine Ağrı Halkevi’nin Dil ve Edebiyat koluna ait program aynı raporda Kürtçe ile ilgilidir. Rapor’da

“Coğrafi ve Tarihi bazı sebepler dolayısıyla Kürtçe denen kelime hazinesinin ekseriyeti Türkçe lügati teşkil eden bir lisanla telaffuz eden Ağrı halkı arasından Türk dilinin yayılmasına ve kökleşmesine yardım eden tedbirler alınmalıdır. Bunun için de Türk lisanının zenginliği ve güzelliğini tebarüz ettirecek konferanslar verilmelidir. Ağrı merkez halkın Türkçe konuşması temin ettirilmelidir. Fasih ve güzel Türkçe konuşan gençler

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

mükafatlandırılmalı ve köylü çocukları da bu maksatla halkevine çağırıp yoklanmalıdır. Türk lisanına hizmet etmiş edip ve şairlerin yıl dönümleri kutlanmalıdır. Türkçe ve Kürtçe denilen lisanların bir ana kökten geldiğini ve bu lisanın esaslarının Türkçe olduğunu ispat ve müdafaa ederek köy muhtarlarına vilayetin de yardımı ile bir konferans verilmelidir. Türk lisan ve edebiyatında meşhur olmuş Ziya Gökalp ve Namık Kemal gibi şahısların eserleri tanıtılmalıdır.” (BCA. 490.1.0.0.733.2.1).

Fiziki olarak son derece zor koşullarda Şubat 1936’da açılan Bingöl Halkevi, bina yetersizliğinden 1 Haziran 1936’da faaliyete geçmiştir. 27 Kasım 1941 tarihinde CHP müfettişliğine gönderilen Bingöl halkevi ile ilgili raporlara baktığımızda da Ağrı Halkevi’ndekine benzer konular, özellikle dil hususundaki görüşler gündeme gelir. “... halkevinde verilen konferanslarda muhitin umumi kültürüne hizmet edildiği gibi bir yandan da sokak başlarında bile Türkçe konuşulmasına teşvik edilmek suretiyle milli dava için çalışılmıştır. Genç halkodasında özellikle gençler Türkçe öğrenme gayreti içindedirler...” (BCA, 490.1.0.0.1574.408.1).

23 Şubat 1934’de törenle açılan Bitlis Halkevi’nin ise (Kardaş, Abdülaziz. “Bitlis Halkevi ve Faaliyetleri”. [http://bitliskentbellegi.com/Uploads/bitlis-halkevlerinin-kurulusu-ve-faaliyetleri.pdf.\(03.07.2023\)](http://bitliskentbellegi.com/Uploads/bitlis-halkevlerinin-kurulusu-ve-faaliyetleri.pdf.(03.07.2023)) açıldığı ilk yıllarda maddi yetersizlikleri nedeniyle şube kollarının çoğunun faal biçimde çalışmadığını görmekteyiz. 20.12.1941 yılına ait CHP Bitlis bölgesi müfettişi Tokat Milletvekili Ahmet Hasip Aytuna’nın raporu son derece özenle kaleme alınmıştır. Halkevinin özellikle halk dersaneleri ve kurslar şubesinin Kürtçe ve Arapçanın yerine tamamen Türkçeyi yaymaya muvaffak olması beklenmektedir. İkinci bir vatan vazifesi olarak nitelendirilen Türkçeyi yaymak halkevinin asli görevi olarak tanımlanmakta ve “Bitlis Halkevi binasının bütün güzelliği ile çalışmalarına imkan vermesi gerekirken bir süs olmaktan öteye geçecek faaliyetlerin beşiği olamadığı; canlı ve manalı hareketlerin çatısı haline konamadığı” üzüntü ile ifade edilmektedir. Bütün kaza halkı Kürtçe, Zazaca, Arapça, Süryanice konuşurlar, Türkçe bilen çok azdır (BCA. 490.01.0.0.627.61.1.21). Ahlat’ın köylerinde Türkçe, Çerkezce ve Kürtçe konuşulurken kasabanın Türkçe konuştuğu ifade edilir. Adilcevaz’a ayrı bir hususiyet gösterilen raporda nahiye merkezinin Mutki, Tatvan kaza merkezleri yanında bir şehir gibi olduğu ve aynı zamanda kaza halkının Türk olmasına vurgu yapılarak şık, modern bir Cumhuriyet kasabası olmaya aday gösterilmektedir. Türklük duygusunun yüceltilmesi ve milli duyguların geliştirilmesi açısından genel ifadeler içermekle birlikte halkevi raporunun eleştirel yanı burada paylaşılmaya değerdir.

Bitlis halkevine vatandaşların ilgisinin olmaması halkevi inşaatının yeni tamamlanmış olması ile ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda halkevi ya da halkodalarının bulunduğu yerlerde çalışan memurların vali, kaymakam gibi en yüksek idare amirleri olduğu halde halkevine karşı ilgisiz davranmaları, samimi olmamaları ve halkevi çalışmalarına katılmamaları parti merkezine açık bir biçimde şikâyet edilmektedir. Şark vilayetlerindeki halkevlerinin genelinde aynı soruna dikkat çeken “halkevlerimizin faaliyetlerini verimsiz kılan bazı sebepler” başlıklı rapor oldukça öz eleştirel ifadeler içermektedir. Rapor

eksikliklerle beraber, parti merkezinin bölgede ne yapması gerektiğine dair önerilerde bulunması ve özellikle “halkla temas” noktasında partinin bizzat sorumlu tutulması açısından önemli telkinler içermektedir.³ (BCA. 490.01.0.0.627.61.1/102/103/104/105).

Erzurum’da halkevi 23.02.1934’de açılmıştır. 1935’de seçim yeri olan Erzurum’a giden milletvekili Nakiye Elgün raporunda, halkın yoksulluğunu halkevine ilgisizliğinin yegane sebebi olarak görmektedir. Halkevinde Erzurumlularla bir araya gelen Elgün;

“... İlin aydın evlatları ile halkevinde toplandık, halkevinin ne demek olduğunu anlamamaları yüzünden, çetin konuşmalar sonunda içten bir samimiyet oldu. Her yerde doğunda okul ve kültürün önemi büyüktür. Buralarda Kürt olanlar belki varsa da tam Türk oldukları halde kendilerini Kürt sananlar ya da onları Kürt saymakta çıkar sağlayınlar pek çoktur. Bu zararlı yolun büyükleri Halkevi, küçükleri de ancak okullar çevirebilir. Oltu’da halk dileklerini dinlerken bazı işlerin başında ‘Türk evladını görmek isteriz’ sözü sıkça geçti. Bu sözü derinleştirip incelediğimiz zaman yersel müstentiki kastettiklerini anladık. Halbuki müstentik kendilerince Kürt sanılan ve gerçekte tam Türk olan bir yerin çocuğudur. Erzurum’da Kürt meselesinin her bahane ile ortaya atıldığını ve yanlış kanaatlere sapıldığını gördüğümde üzerinde durmayı faydalı bulduğumu sonsuz saygılarımla yüksek katınıza sunarım. (BCA. 490.1.0.0.648.152.1.109/110/111/112/113/114).

İfadeleri ile kendini kimliğini Kürt olarak tanımlayanların esasında Türk olduklarını ve belli çıkar grupları tarafından Kürt olduklarına inandırıldıklarını açıkça dile getirir. 1940’lı yıllara gelindiğinde artık kentin kültür, sanat ve edebiyat okulu gibi hizmet veren halkevi (Arslan 2013: 210) hakkında CHP Genel Sekreterliği’ne sunulan bir raporda; “Erzurum şark emniyetinin kilit noktası olarak ifade edilirken halkevinde kış gecelerinde muayyen bir program dahilinde müsamereler ve konferanslar düzenlenmektedir. Şark vilayetleri içinde milli harsın ve ilmi çalışmaları arttırıcı bir kuvvet olarak tanımlanan toplantıların yapıldığı Erzurum Halkevi, şark hududunda yüksek kabiliyette bir milli kültür kalesi olarak” tanımlanmaktadır (BCA. 490.1.0.0.997.853.2/27). Erzurum halkevi kadar faal olmayan Kars halkevi ise (BCA. 490.1.0.0.1009.895.2/44). 1933’de Milli Eğitim Müfettişi Eyüp Saygın tarafından açılır (Aydoğan 2010: 102). Kars halkevi ile ilgili 1936 yılına ait raporlarda, vilayetde uzun yıllardır Azeri Türklerinin ve Azeri harsının etkinliğinin devam etmesine rağmen artık bu etkinliğin kalmadığı ifade edilmektedir. “Yerli Kars halkı ile diğer illerimizden gelen tüccar, esnaf vesaire halk ile Azerilerin arasında eski ikilik oldukça azalmıştır. Diğer doğu illerimize göre daha çalışkan ve iş bilir Kars halkının az zamanda tamamen inkişaf edip Cumhuriyetimizin kuvvetli bir elemanı olabilir” (BCA. 490.1.0.0.999.860.1/8-9).

ancak 1945 yılına gelindiğinde halkevinin fiziki durumunun iyi olmasına rağmen çalışmalarının istenilen seviyede olmaması valinin, milli eğitim müdürlerinin ilgisizliğine

³ Raporun detayları için ayrıca bkz. Üçüncü, Uğur. “CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945)”, <http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/bitstream/123456789/3416/1/Tam%20Metin> Erişim Tarihi: 04.07.2023

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

bağlanmaktadır. Halkevinin istenilen seviyede, milli-manevi duygulara haiz biçimde çalışabilmesi ise Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy raporunda şu biçimde dile getirilir:

"... Kars bir sınır vilayeti, bilhassa Rusya'nın yurdumuz hakkındaki emelleri, rejimi itibari ile de daima uyanıklıkla ilgilenmemiz lazım gelen bir devlettir. Bu bölgede temin edeceğimiz maddi ve manevi huzur, halkevi ve parti aracılığı ile yaratacağımız kuvvetli düşüne birliği yurdumuzun başka yerlerinde bulunmasını istediğimizden daha faydalı ve emniyet verici olur. Kars halkevine vereceğimiz önemin ölçüsünü buradan anlamalıyız..."
(BCA. 490.1.0.0.999.860.1/8-9).

Dil-edebiyat ve tarih şubesinin Kars'ta üzerinde durduğu konu ise milli tarih, edebiyat, dil ve lehçelerdir. Kars'ın muhtelif mıntıklarında dil ve şive ayrılıklarının milli bir şive üzerinde toplanıp tek şivede olması şubenin tetkik konularındandır. İyi Türkçenin muhitte yayılması için güzel konuşan bayanların bu konuda halkevinde çalışmaları istenir (BCA. 490.1.0.0.999.860.1/14-15). Şubenin köycülük kolu ile ortaklaşa çalışarak hiç Türkçe bilmeyen köylerde, Türkçe'nin temini için mükafatlar temin edilmelidir. Hiç Türkçe bilmediği halde yakın zamanda Türkçe öğrenenleri, onların diğer köylerde Türkçe konuşmaları için teşvik edilmelidir. Yakın zamanda Türkçe öğrenenlere iş bulunmalıdır (BCA. 490.1.0.0.999.860.1/24). Böylece, Türkçe öğrendiği için, ekonomik olarak kendi geçimini sağlayan vatandaş diğer Türkçe konuşmayanlara örnek olabilir.

Faaliyetleri açıldığı ilk yıllarda etkin olmasa da sonraki yıllarda giderek artan Van Halkevi 24.06.1932'de açılmıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1940: 29). Yörenin dışa kapalılığı, ülkenin uzak ve ücra bir noktasında olması, geleneksel yapının varlığı Van halkevi faaliyetlerini arzulan seviyeye taşımada güçlükler neden olmuştur. Ancak halkevinin milli birliği tesis etme noktasında özellikle dil-edebiyat-tarih şubeleri yöre halkına verilen okuma-yazma kursları ve düzenlenen konferanslarla çalışmalar yürütmüştür. 1933'te Van halkevi dil-tarih ve edebiyat şubesi, milli dil ve anane tetkikleri raporunda;

Türk dilinde bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılan ve halka arasında yaşayan kelimelerin, istilâhları, eski masalları, atasözlerini araştırıp toplamak, halk arasında kullanılan gayrî menus kelimelerin asıllarını araştırmak, ahali tarihini tetkik ederek broşür hazırlamak, ilde basımevi olmadığına bu tetkikleri Ulus, Ülkü veya Halkevi Yön Kurulu'nun uygun göreceği diğer bir şekilde yaygınlaştırma şubenin faaliyetleri arasındandır (BCA. 490.01.991.835.2).

Yukarıdaki bu ifadelerle, bölge halkına milli kültür bilincine sahip sadık bir vatandaş olmanın önemli araçlarından biri olan neşriyat ön plana çıkarılıyordu. Bu sayede Türkçe okuma-yazmayı öğrenmeye teşvik edilen vatandaşlar, aynı zamanda ilk defa kitap- gazete ile buluşabilecekti. Resmi yayınlar statüsünde olan söz konusu yayınlar, partinin ideolojik aygıtları olarak rejimin kendisini anlatma ve inkılapları yayma biçimiydi bir anlamda. Van'da 1948 yılına ait CHP Van Bölgesi Müfettişi Yozgat Milletvekili İhsan Olgun'un Van'ın o dönemki sosyo-kültürel ve ekonomik hayatına dair kaleme aldığı rapor özellikle Van ve

Hakkâri ilerine ait gözlemlerine dayanmaktadır. Raporda çalışmamızla ilgili noktalara baktığımızda bölgede özellikle köylerde aşiret hayatının bütün sıkı kuralları ile yaşıyor olması ve İran'la sınır olan Van'da ve Hakkari'de bu konunun mutlaka üzerinde durulması gerektiği ifade edilmektedir. İki şehrin de %70'den fazla ekseriyetinin Kürt olduğu göz önünde tutulursa; okuma-yazma oranının % 10'larda seyrettiği ve Türkçe konuşmayanların küçümsenmeyecek kadar çok olduğu ve bu nedenle oldukça uyanık davranılması istenmektedir (BCA. 490.1.0.0.718.454.1.110). Rapor partinin halkevleri aracılığı ile yurt çapında üstlendiği önemli sorumluluğun bölgede etkili olmamasının tespitlerini de içermektedir:

“...Van ve Hakkâri illerinde hükümet ve millet işlerinin iyi yürümesinin yegâne amili yoldur. Binaenaleyh yolun muntazam olarak işlediği yerlerde, Türkçenin biraz daha yayıldığı açık hakikattir. Nüfusunun 5 80'nin köylerde Türkçe konuşmadığı bilinen Hakkâri ili ve Van'a bağlı ilçe merkezlerinde, köylerde maarif teşkilatı bakımından kuvvetli olmamız icap eder. Burada yaşayan kütleyi aydınlatmak ve temsil etmek için hususi bir kültür programına ihtiyacımız vardır. Bu kültür programı yurdun diğer yerlerinde yürütülen kültür programlarından farklı olmalıdır. Türkçeden başka dil konuşan insanların temsil bakımından yapılacak program Türkiye'de Milli Eğitim işlerinin umumi programından ayrı bazı hususiyetler ihtiva etmelidir. Bunun içinde bu illeri yakında bilen ve buralarda çalışan maarifçi ve idareci arkadaşlardan müstereken bir komisyon kurularak bu mevzuu ele alınarak etüt edilmelidir...” (BCA. 490.1.0.0.718.454.1.112).

Türkçe konuşan kimsenin az olduğu Hakkari'de 1936'da açılan ancak çalışmalarına 1937'de başlayan halkevinde benzer maddi yetersizlikler hat safhadadır. Yüksekova halkodasında 1941'de Türk Dil Bayramı'nda konuşan Kazım Atakul halkın kendilerini anlamadığını, bu durumu ise oldukça acı ve çirkin olarak ifade etmektedir. Çarşıda, pazarda, dükkânda her kim Kürtçe konuşuyorsa ona cevap verilmemesini salık vererek kendisinin bölgede Türkçe konuşurma ve alıştırmaya savaşı açtığını ifade etmektedir (Altan 2019: 103-106).

1930'lu yılların genel atmosferi, rejimin kendini var etme çabası üzerine şekillenen pek çok uygulamanın gerçekleştiği yıllardır. Doğu Anadolu kırsalında Muş ili de bu uygulamaların ve politikaların inşa edildiği yerlerdendir. (Çağlayan 2016: 256). Muş halkevinin 23 Şubat 1934'de açıldığını görmekteyiz (Yuca 2015: 230). Muş halkevinde 26 Eylül 1936'da kutlanan dil bayramında konuşan halkevi başkanı Kamil Kotan Türk dilinin Arap ve Acem etkisinden acil olarak kurtulması için her vatandaşın canla başla çalışmasını milli bir vazife olarak ifade eder. Muş halkının neden Türkçe okuma-yazma öğrenmesi gerektiği konusunda ikna niteliğindeki konuşmasını “...Atatürk'ün buyurduğu sözü yine o yüksek dağları içine alacak şekilde bağıralım: Türküm ne mutlu sana...” (BCA. 490.1.0.0.1169.107.3) Konferans vermek üzere Van, Bitlis, Siirt ve Muş'taki izlenimlerini aktaran Hasan Reşit Tankut'un gözlemleri de çalışmamızın bu kısmında yerini alabilir. Muhiti iyi tanıdığını söyleyen Tankut, konuşmasının izah ve tenvir kısmını halkın seviyesine ve ikna kısmını da mantıklarına göre şekillendirdiğini anlatmaktadır.

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

"...Duygulanırmayı her vilayete göre ayrı çeşitte yaptım. Muş vilayetlerinin - Van'ı da katarak- Türkçe konuşmayan kasabalarında bile herhangi bir endişeye mahal olmadığını tahmin etmek istiyorum. Ancak Kürtçe konuşan köylere gelince onlar için katı bir fikir edinmem kabil olmadı." (BCA. 490.1.0.0.1015.916.4)

Tankut'un ifadeleri tereddüt içermektedir. Zira geleneksel yapının katı kuralları ile varlığını sürdürdüğü Muş'da, halkın Türkçe öğrenmeye ve de seküler yaşam tarzına mesafeli yaklaşımı, halkevinin çalışmalarının da istenilen düzeyde karşılık bulmasını sekteye uğratmış görünmektedir (Çağlayan 2016. 262).

Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Tunceli illerine baktığımızda da bölgedeki diğer kentlerle benzer bir tablo ile karşılaşırız aslında. Nüfus yönünden yine türdeş olmayan bu vilayetlerde halkevi çalışmaları bölge halkını Türkçe konuşmayı öğrenmeye ve Türkleştirmeye yönelik ilerlemiştir. Türk vatandaş kimliğinin biçimlenmesinde Diyarbakır Halkevi'nin (19.02.1932)⁴ özellikle dil-edebiyat-tarih şubelerinin çalışmaları aydınlatıcı olabilir. 1938'de halkevi neşriyatı olarak çıkan Karacadağ dergisi çıkış maksadını *"...tarihin her devrinde Diyarbakır'da yaşamış olan atalarımız, bugünkü dilimize inananlarımıza birçok miras bırakmışlardır. Bunları çıkarmak ve tanıtmak buranın eski ve yeni kültüre nasıl bir kaynak olduğunu, ulusal varlığımıza buraların nasıl hizmet ettiğini tanıtmak için çıkıyoruz..."* ifadeleri ile açıklamıştır (Baykal 1938: 1). Sözlü propagandanın en etkili ortamı olan dil bayramı kutlamalarına da köşesinde yer veren Karacadağ dergisi, *"duygu ve düşüncelerin kalıpları dil olduğuna göre, melez bir dilin melez bir kültürü temsil ettiğini"* vurgulamaktadır (Özbek 1939: 3). Halkevinin diğer şubelerinin daha az faaliyette bulunmasını CHP Diyarbakır Milletvekili Cahit Çubukçu vilayette bir parti teşkilatının olmaması ile ilişkilendirmekte ve şu sözlerle raporuna devam etmektedir:

"... bölgede memuriyet hayatının icabı olarak, tahvil ve becaş gibi hallerle bu arkadaşların sık sık değişmeleri; ruhen, fikren, kalben partili oldukları halde sırf Diyarbakır'da parti teşkilatı olmaması yüzünden partiye yazılmak şeref ve fırsattan mahrum kalan diğer yerli üyelerin de bu vaziyetten müteessir olmaları komitelerdeki istikrarsızlığı vücuda getirmiştir. Halkevinde candan çalışan ve vücutlarından istifade edilen yerli üyelerden de komite, üye ve başkanlıklarına seçilmeleri imkânın verilmesi halkevi faaliyetlerini arttırmak bakımından çok yerinde ve faydalı olacağı kanaatindeyim." (BCA. 490.1.0.0.269.1072.1).

Mardin Halkevi'nin açılışı 23 Şubat 1934'tür. Mardin'de halkevinin ilk amacı Mardinlilerin Türkçe konuşması olmuştur. Kentte Türkçe konuşulmasını teşvik çalışmaları, Mardin Türk Ocağı döneminde başlamış ve devam etmiştir (Aydın ve vd. 2019: 685, 686). 28.08.1936'da Dil bayramı halkevi bünyesinde dört gün süren kutlamalarla gerçekleşmiştir (BCA. 490.1.0.0.1169.107.1). Halkevi Başkanı Dr. Aziz Uras, Mardinlilerin neden Türkçe

⁴ CHP 1940 Halkevleri ve Halkodaları: 13.

öğrenmesi gerektiği konusunda heyecanlı bir konuşma yapmış ve bu coşkulu etkinliği Mardin Ulus Sesi gazetesi sütununda şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Toprağın bağrından eski bir gömü (define) çıkarırken, yıllardan beri her şeyde Türk özlüğüne bulmaya çalışıyoruz. Yazıyı ve tarihi kurtardık, sıra dilimize geldi. Sevgisini Arapça kekeleyen, acısını Farsça şakiyan kafası melez, gönlü kurak bir yoz sürüye dönmüştük. Sürüyü kapanın elinden kurtarabilmek için ona bir ulus düzeni vermek demektir. Türk devrimi demek işte bu düzene atılış demektir” (Ulus Sesi 1936: 2).

Başkan Aziz Uras’ın Belediye Meclisi’ne teklifi ise oldukça ilginçtir; hangi Mardinli bir zaruret olmadan Türkçe’den başka bir dille konuşursa, ufak bir ceza yazılmasını, mesela 10 ya da 25 kuruş alınmasını ister ve teklif alkışlarla kabul edilir (Aydın ve vd. 2019: 687). Dil öğretimi birçok iş arasında Mardin Halkevi’nin tüm şubelerince ön planda tutulmuştur. Sadece Mardin merkezle sınırlı tutulmayan bu çaba başta merkeze bağlı Cizre, Nusaybin, Gercüş, Savur, Midyat gibi kazalar olmak üzere il sınırları içerisindeki tüm yerleri içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu itibarla kazalara tetkik seyahatine çıkan heyetlerce, dili tek tipleştirme mücadelesinde kaymakamlardan ortak hareket edilmesi için destek istenmiştir. Yine esnaf cemiyetleri ile temasa geçilerek her zaman Türkçe konuşmaları bildirilmiş, memleket gençlerinden oluşan aydınlarla gece kahvelerde irtibata geçtiği halkın, dil ve kültür sahasında aydınlanmalarına çalışılmıştır (Altan 2012: 6).

Genel anlamda yöre halkını “terbiye” etme üzerine vermeye çalıştığımız bu örnekler özellikle memleketin şive, mezhep ve medeniyet açısından farklılıklar gösteren topluluklarını bir arada tutma; düşünüş, duyuş ve işleyişini üstün millet ülküsüne uygun bir tarzda işleyerek yetiştirme güdüsünü anlamamız açısından önemlidir. Çakan’ın aydınlatıcı kitabından devam edersek, terbiyenin topluma idealler vermek olarak algılanması; Türkiye örneğinde Kemalist ilkelerin topluma aşılınması anlamını karşılar ki bu anlayış “inkılap terbiyesi” kavramıyla ifade edilir (Çakan 2004: 94-95).

Çalışmamızın coğrafi sınırları içinde yer alan ve çok kültürlü bir sosyal yapıya sahip olan Tunceli’de (Dersim) halkevinin çalışmaları hakkında Sertel’den edindiğimiz bilgilere göre “4. Umum Müfettişi Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan 14.01.1937’de CHP Genel Sekreterliğine bir yazı yazarak Pertek, Hozat ve Ergani ilçelerinde birer halkevi açılmasını” istemiştir. Böylece Tunceli halkevi 21.02.1937’de Pertek halkevinin açılmasıyla faaliyetlerine başlamıştır (Sertel 2013: 209). 11.06.1940 Pertek halkevinde düzenlenen bir konferansa baktığımızda, kalabalık huzurunda konuşan isim Hakim Muavini Vecdi Yarman’dır. Genç hatip Türk tarihine vurgular yaparak Türkün emsalsiz gücünü anlatır. Konuşmanın çalışmamızla ilgili kısmı ise yine bölgenin etnik kimliği üzerinedir. Söz konusu coğrafyada esas itibarı ile Kürt, Laz, Kırgız, Kıpçak ve sair millet göremediğini ve bunların “büyük ulusumuzun birer boyları olduklarını ifade eder, burada da milleti tarif ederek ülke, devlet, halk, hâkimiyet ve gaye birliği unsurlarını” tahlil etmiştir. Dil meselesi hakkında ise Türklerin eski devirlerde Çince, Acemce

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

ve Arapça gibi dilleri resmi olarak benimsediklerini ve büyük Çin âlimlerinin bu lisanlarla ilim kitaplarını yazdıklarını hatırlatarak “bugün Kürtçe dediğimiz fare azmanı konuşma tarzının da bu havalideki vatandaşlarımıza siyasi ve coğrafi zaruretlerin yadigârı olarak kaldığını” ifade etmiştir (BCA. 490.1.0.0.1013.909.1.6/7). 22.04.1941 tarihli raporunda Muş bölge müfettişi Antalya Mebusu Dr. Münir Soykam, Pertek Halkevinin planlı ve şuurlu çalıştığını yazar. Aile toplantılarının, gençlik gecelerinin yapıldığını ifade ederken yurdun bu köşesinin çok himmete muhtaç olduğunu, bu büyük ödevin de kendilerine verilmiş bulunduğunu vurgulamaktadır (BCA. 490.1.0.0.1003.874.1.12).

1937 açılan Hozat halkevine halkın rağbetinin iyi olduğu ifade edilen aynı raporda halkın kültür seviyesinin herhangi bir fikir cereyanına kapılmak için yeterli olmadığı belirtilmektedir.

“...Yüzyıllardan beri mezhep ve tarikat şeyhleri ile tarikat ağalarının batıl itikatlara, hurafe ve totemlere bağlayarak beşeri hukuktan mahrum ve medeniyetten uzak tutulan bu halkın, cumhuriyetin kuvvetli olduğu kadar müşfik eli ile mensup bulunduğu Türk ulusu camiasına yeniden katıldığını, Türklüklerini idrak ederek inkılabımızın açtığı terakki yolunda çalışabilecek surette irfan ve bilgiye sahip yeni bir nesil vücuda getirmek gayesiyle mektepler açıldığını ve bu mekteplerin iyi çalıştığını şükran ile gördüm...” (BCA. 490.1.0.0.1003.874.1.27).

Hozat halkevinde spor faaliyeti dışında tatminkâr bir çalışmanın olmadığı ve özellikle halka Türkçe okuma-yazma öğretme çalışmaları üzerinde önemle durulması gerektiği Soykam’ın 1942 ve 1943 yıllarına ait raporlarında altı çizilen konular arasındadır. Raporun çalışmamızla ilgili kısmında; halkın merkezde ve Zeranik nahiye merkezinde oldukça güzel Türkçe konuştuğunu, cumhuriyete ve büyüklere içten bir itaat sergiledikleri anlatılır. Ovacık halkı için mukaddes sayılan Munzur nehrinin yanındaki Ziyaret köyü muhtarı, Dr. Münir Soykam’dan kendi köylerinde bir eğitmen okulu açılmasını talep etmektedir. “Ovacık halkının ülkümüze kolayca bağlanacağı muhakkaktır. Fakat bu memurlarımızın halka iyi muamele etmesi ve geçmişi unutturmasına bağlıdır...” (BCA. 490.1.0.0. 1003.874.1.10).

Bu ifadelerden Tunceli halkevinde de aslında bölgedeki diğer halkevlerine benzer biçimde, halkı eğiterek -Türkçe öğretmeye çalışarak- çağdaşlaşmaya sevk eden hamleler yapıldığını anlamaktayız. Karpat’ın 1930’lu yıllar Türkiye’sine dair gözlemi ülkenin batı ucundan, Menemen’den verdiği örnek, Doğu ve Güney Doğu Anadolu coğrafyası için de genelleştirilebilir. Karpat’a göre;

“Fethi Bey önderliğindeki SCF, modern bir lider ve modern fikirler sunmuştu. Ancak Menemen’deki kalabalık Mustafa Kemal’in Cumhuriyet Türkiye’sine kesinlikle yakıştırmadığı gelenekçi, karanlıkçı fikirlere meyletmişti. Kemalistler bu olayla sarsıldılar ve devrimin halkı çağdaşlığa itecek, vatanseverliği dinin yerine koymalarına sebep olur şekilde desteklerini kazanacak bir ideolojiye ihtiyacı olduğuna karar verildi.” (Karpat 2019:94).

Devrimin halkın bütünü tarafından anlaşılmaya ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaçtan doğan boşluk halkevleri kanalıyla bütünleştirici, dönüştürücü ve birleştirici manevralarla doldurulmalıydı. İdeolojik olarak Kemalist ülküye bağlanmanın mekânsal zemini halkevleriydi dolayısıyla halkevlerinde çalışan memurların da dirayetli, özendirici ve halka karşı anlayışlı olması elzemdi. Bu ifadelerimizi “Şark vilayetlerimizdeki halkevlerimiz ve odalarımız: kültürlü, toplayıcı ruha malik, içtimai ve ahlak otoritesi yüksek, muhit tarafından sevilen ve tutulan, halkevlerimizin maksat ve gayelerini iyice kavramış ve daha evvel, başka halkevlerimizde çalışmış reislerden ve komite reislerinden mahrum oldukları için verimli çalışmamaktadır” (BCA. 490.01.0.0.627.61.1.2/23/25.103). alıntısı ile de destekleyebiliriz.

Erken Cumhuriyet döneminde sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan taşra olarak addedebileceğimiz Siirt’te de demografik yapı çeşitlilik arz etmektedir. Nüfusun çoğunluğunun Kürt ve Arap kökenli olması Siirt halkevinin sorumluluğunu doğal bir biçimde arttırır. Şehrin ucunda yüksek bir tepede, 24 Şubat 1934’de açılan Siirt halkevi dört şube koluyla faaliyetlerine başlamıştır (Kardaş 2014: 415). Siirt halkını devrime bağlayıcı ve yurttaşlarda ulusal duyguları kuvvetlendirici çalışmalar yürütüldüğünü ifade eden halkevi başkanı Mirat Aykın 1935 tarihli raporu halkevinin ilk açıldığı yıllarda bir fikir edinmemiz açısından yol gösterici olabilir:

“...Evimiz bu yılki çalışmaları ile, hedefi olan, yurttaşları samimi bir çatı altında toplamak, onlarla fikir birliği meydan getirmek, devrim ve cumhuriyet sevgisini gönüllere sindirmek, dimağlardaki eskilikleri yavaş yavaş gidererek modern hayat telakkisini kökleştirmek, yurttaşların kültürünü yükseltmek alanlarında her türlü fırsatlardan faydalanarak gelecek için çok umutlu sonuçlar elde etmiştir...” (BCA. 490.1.0.0.990.833.1.2.).

Halkevi reisinin idealize ettiği tablo uzayıp gitmektedir. Ancak halkevinin kaynaştırıcı rolüne karşılık parti müfettişlerinin tedirginliği belgelere yansımaktadır. 1940’lı yıllara ait Siirt ile ilgili raporlardaki ifadeler çok parlak görünmese de halkevlerinden beklenti büyüktür. Siirt milletvekillerinin Türkçe okuyup yazabilmelerine, halkevleri ve halkodalarında da bu işe hız verilmesi için daha esash çarelere başvurulacağı Siirt teftiş raporlarında ifade edilmektedir (BCA. 490.1.0.0.512.2058.2.1). Diğer bir rapor CHP Diyarbakır Bölgesi Müfettişi Hakkâri Mebusu Ali Reşad Göksiden tarafından kaleme alınmıştır:

“Diyarbakır Vilayet merkezine 200 küsür kilometre uzaklıkta bulunan Siirt vilayeti merkez kazası itibariyle büsbütün başka manada bir manzara arz eder. Halk kamilen şafidir. Fakat Arapça konuşmalarına rağmen bu halk Arap ve Kürt olmadıkları gibi adet ve ananelerine bakınca doğrudan doğruya kendilerini tam kanlı Türk olarak kabul etmeleri dahi kolay görünmüyor. Siirtlilerin şarki Anadolu’da ve cenupta konuşulan dillerin bütün Türkiye’de ve her türlü ticaret işlerinde görmek her yerde kabildir. Siirtliler aslında çocuklarını iyi okutarak kendilerinden çok farklı yetiştirmeye heveskar bulduklarını kaydetmek gerekirse ve bir orta mektep olmasına rağmen, mektep Siirt gençliğini tatmin etmez haldedir...” (BCA. 490.1.0.0.512.2058.2.3/4/5/6).

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

Ali Reşad Bey, Siirt halkını Kürt ya da Arap olarak nitelemekten imtina ederken, kültürel olarak bakıldığında da halkın kendini Türk olarak tanımlamasının zorluğunun farkında görünmektedir. "...Siirt çarşısı ve mahalatta Arapçadan başka dil konuşulmadığı gibi birçok Siirtli Türkçe konuşamaz. Evlerinde aileler hiç Türkçe bilmez..." (BCA. 490.1.0.0.512.2058.2.3). Dolayısıyla Siirt'te halkın çoğunluğunun Türkçe konuşmadığı aşikardır. Halkevinin dil ve edebiyat şubesinin önde gelen faaliyeti de anadili Arapça ve Kürtçe olan Siirt halkına Türkçe öğretmek olmuştur (Olgun 2013: 293).

Urfa Halkevi, 23 Şubat 1934'de açılmıştır (Özdurgun 2017:460). Açıldıktan iki sene sonra halkevinde 26.09.1936'da düzenlenen dördüncü dil bayramı kutlamaları, dil devriminin topluma anlatılması Urfa halkevinin de programındadır. Sözlü propagandanın önemli araçlarından olan dil bayramı, diğer halkevlerindeki benzer bir programla kutlanır. Konuşma metinlerinde, Türk dilinin dünyadaki diğer milletlerin dilleri ile rabitası ve hemen hemen tüm dillere ana kök vazifesini gördüğü üzerine vurgular vardır. Garp dil alimlerinin Türkçe bilmemeleri ve onu tetkik mevzu sahasının dışında tutmamalarından üzüntüyle bahsedilirken üç yılda yapılan şuurlu ve kansız Türk inkılabına da hayretle, takdirle bakmaları memnuniyetle anlatılır (BCA. 490.1.0.0.1170.111.1/5). "... Büyük milletimizin ne yaptığını ve daha neler yapmaya ve yaratmaya kadir olduğunu göreceksiniz. İşte kabaran heyecan içerisinde yine kulaklarımızı ulu atanın ulu sözü çınlatıyor: Ne Mutlu Türküm diyene!"⁵ (BCA. 490.1.0.0.1170.111.1/5). Türkçe ezan okunması ve bundan duyulan kıvanç halkevi üyelerinden Hakkı Bilgin'in dizelerinde yerini bulur:

"Bir ülkedeki camiinde Türkçe ezan okunur.

Köylü anlar manasını namazdaki duanın,

Bir ülkedeki mektebinden Türkçe Kuran okunur.

Küçük büyük herkes anlar buyruğunu hüdanın

Ey Türk oğlu! İşte orasıdır senin vatanın..." (BCA. 490.1.0.0.1170.111.1/6). Dizeleriyle devam eden şiirde aslında sadece Kürtçe ile değil, Arapça ile de mücadele edildiğini gözlemlemek mümkündür. Milliyetçiliğin kucaklayıcı yönünün ağır bastığı ifadeler kendisini Urfa halkevinin dil-edebiyat-tarih şube kolunun faaliyetleri özellikle güneş -dil teorisinin detaylı anlatımında gösterir (BCA. 490.1.0.0.1170.111.1/9-15). Türkçe dışında dillerle mücadele etmenin değeri Urfa gazetelerinde yerini alır (Pınar ve Özdurgun 2016: 872). 30.06.1934'de Halkevi Başkanı Musa Kazım Yazgan, yedi şubeden beşinin olumlu biçimde faaliyet gösterdiğini ancak şubelerde görev alan münevverlerin ekseriyetini teşkil eden memurların,

⁵ Mustafa Kemal'in 1933 tarihli özlü sözü "Ne mutlu Türküm diyene", Almanya ve İtalya'nın faşist rejimlerinde revaçta olan doğum, kan veya etniklik fikrine tersti. Yeni Türkiye'nin sınırlarında yaşayan herkes kendine "Türk" diyecekti. Bu, vatanseverlerin milliyetçilik yorumuydu. (Karpas 2019: 94).

öğretmenler tenzih edilerek, halkevine olan alakasızlıklarını partiye şikâyet etmektedir. (BCA. 490.1.0.0.844.339.2/39). Görünen o ki, diğer halkevlerinde benzer biçimde karşılaştığımız durum Urfa Halkevi için de farksız değildir.

Sonuç

Okuduğunuz metin politik ve eleştirel bir yaklaşım sergilemekten imtina edilerek kaleme alınmıştır. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türk vatandaş kimliğinin oluşumunda halkevlerinin rolünü yazarken kimliklendirme/Türkleştirme zaten resmi ideolojinin kendini var etme çabalarından biri olarak belirir. Halkevleri CHP'nin sarsılmaz ve değişmez ilkeleri üzerine şekillenmiştir. Doğal biçimde de Kemalist ideolojinin birer uzantısıdır. Halkevlerinin tüm vatandaşları kucaklayıcı yapısı daha çok bölgesel şartlara göre şekillenmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da geçimini ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıktan sağlayan vatandaşları feodal ve aşiret yapısının katı kurallarından sıyırma, kadınları kamusal alanlarda görünür kılma gibi görevleri vardır. Türk vatandaş kimliğinin oluşturulması ise ağırlıklı olarak dil-edebiyat ve tarih şube kollarının faaliyetlerinde kendini gösterir. Söz konusu faaliyetler, kültürün en önemli aktarıcısı olan "dil" üzerinden şekillenir. Nüfusun çoğunluğunun Kürtçe, Arapça konuşması Türkçe öğretilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Vatandaşlara aidiyet duygusu, Türk vatandaş kimliği üzerinden ve Türkçe konuşmaya özendirilerek geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Mardin Halkevi bünyesinde halkevinde Türkçe konuşmayan vatandaşlara bir oyun kurgusu oluşturularak cüzi miktarda para cezası verilmesi teklif edilmiştir. Benzer bir örnek Kars halkevinde de karşımıza çıkar. Böylece hem birbirini hem de inkılapları idrak eden bir halk yaratma ideali, halkevlerinin dil kursları ve Türkçe okuma-yazma kursları ile gerçekleştirilmeye gayret edilmiştir. Kürtçe'nin aslında Türkçe'nin bir türevidir ve Türkçe'nin neredeyse tüm dillerin kaynağı olduğuna dair ispat çabası halkevi konferanslarında sıklıkla dile getirilir. Çünkü Türk vatandaş kimliğinin yaratılmasında, halkevlerinin rolü bilhassa Türkçe konuşma-yazma pratiği kurgusu üzerinden şekillenir.

Metin içinde verilen örnekler halkevlerinin resmi faaliyet raporlarından seçilerek alınmıştır. Bölgenin demografik, etnik ve kültürel çeşitliliğinin farkında olan halkevi başkanları, milletvekilleri ve görevli parti müfettişlerinin ortak gayesi; Kemalist ideolojinin mikro düzeyde birer yansıması biçiminde şekillenir. Parti müfettişlerinin kimi zaman, subjektif fikirleri raporlarına geçirmiş olmaları da ihtimal dahilindedir. Milliyetçiliği benimsemiş, kaynaşmış bir kütle yaratımı üzerinden ilerleyen Türkleştirme hamleleri sözlü propagandalarla halkı özendirme çabası taşır. Yurttaşlara devrim ilkelerinin aşılmasında, laiklik ve milliyetçilik ilkeleri değişim yaratılmak istenen halka tarihsel örneklere, meşruti bir zeminde izah edilir. Verilen konferansların sınırı sadece Türkleştirme üzerinden çizilemez zira farklı mezheplerin de bulunduğu söz konusu bölgelerde İslamiyet'in de Arap kültürü orijinini eleştiren konuşmalar vardır. Dini kimlik üzerine yapılan konuşmalarda skolastik zihniyet,

Türk Vatandaşı Kimliğinin Oluşumunda Halkevlerinin Rolü ...

yobazlık, batıl fikir, itikatlar eleştiri konusudur. İslamiyet'e sıkı sıkıya bağlı olan halkın kendi yaşam pratiklerinden sıyrılması oldukça güç görünmektedir.

Etnik, mezhep ve kültürel olarak farklı unsurları barındıran ve ülkenin gelişmemiş vilayetlerindeki halkevleri Türk vatandaş kimliğinin oluşumunda eksiklikler ile önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Ancak halkevlerinde çalışan bölgedeki idari amirler, memurlar, doktorlar kimi zaman halkevine ve halka karşı ilgisiz davranmışlardır. Bölge halkını halkevine çekme, inkılapları anlatma noktasında halkevi çalışanlarının söz konusu ilgisizliği, parti müfettişlerinin gözlemlediği konular arasındadır. Halkevlerinin halkla yeterince temasının olmaması, halkevlerinden istenilen hedefleri sekteye uğratmaktadır.

Anadolu'nun ücra köşelerinde bahsedilen ya da idealize edilen söz konusu hamleler gerçekleştirilirken şüphesiz bölgenin fiziki uzaklığı, ulaşım şartlarının güçlüğü ve mevcut sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının çeşitliliği de belli başlı zorluklar olarak göze çarpmaktadır. Çalışmamıza konu olan bölgedeki halkevlerinin en temel problemi maddi yetersizlikle birlikte nüfusun türdeş olmaması ve eve rağbet etmemesidir. Kadınların halkevi ile teması ise burada tamamen ayrı bir tartışma konusudur. Kadınları kamusal alanda görünür -'modern kadın' ideali- kılmak halkevlerinin bir diğer sorumluluğu olarak düşündüğümüzde; halkevlerinde düzenlenen piyeslerde, temsillerde kadın oyuncu bulmak bir yana kadın izleyici bulmak dahi oldukça güçtür.

1930'lu yıllar Türkiye'sinin genelindeki diğer halkevlerinde de pek çok sorun elbette vardır. Ancak özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki halkevlerinde söz konusu güçlükler; kaynaştırılmış yani Türkleştirilmiş tek tip vatandaş oluşturma çabası, halkevi çalışanlarının çoğunun hem eve hem de halka ilgisiz davranmaları, parti merkezinin halkevlerindeki maddi eksiklikleri gidermekte geç kalması ya da hiç gidermemesi olarak belirir. Böyle bir tabloda da rejimin tabana yayılması, anlaşılabilirliği ve vatandaşların halkeviyle hem hal olması imkânsız hale gelmiştir.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

CHP Halkevleri Öğreneği, 1935, Ankara.

1935 Halkevleri 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, 1935, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi

Ulus Sesi Gazetesi

Karacadağ Dergisi

Kitaplar ve Makaleler

- Arkan, Zeki, 1999, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk yolu Dergisi* 6.
- Aydın, Suavi, 1998, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Ankara, Öteki Yayınları.
- Aydın ve vd., 2019, *Mardin Aşiret Cemaat Devleti*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydoğan, Erdal, 2010, "Doğu'da Bir Kültür Ocağı: Kars Halkevi", *Atatürk Dergisi* 5(1), 101-121.
- Baykal K, 1938, "Niçin Çıkıyoruz", *Karacadağ*, 20 Şubat S.1, C. 1.
- Bayraktar, Zerrin, Alpar, Cem, 1982, *Ülkü (Seçmeler)*, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Çağlayan, Ercan, 2016, "Cumhuriyet Taşrasından Bir Kesit: Muş [1925-1938]", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), 255-268.
- Çağlayan, Ercan, 2015, "Halkevlerinin Vilayet-ı Şarkıyye'deki Faaliyetleri (1932-1951)." *Journal of Turkish Studies*, (10/9), 105-126.
- Çakan, Işıl, 2004, *Konuşunuz Konuşturunuz*, İstanbul, Otopsi Yayınları.
- Erdal, İbrahim, 2014, "Türk Tarih Tezi Açısından Halkevlerinin Türk Dili ve Kültürü Üzerine Faaliyetleri; Yozgat Halkevi Örneği", *Folklor/Edebiyat*, Cilt 20, Sayı: 78, 2014/2, 51-58.
- Karpat, Kemal, 2019, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kardaş, Abdülaziz, 2014, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri Ve Halkodaları (1934-1951)", *Journal of Turkish Studies*, (9/7), 411-444.
- Köymen, Nusret, 1933, "Köy Seferberliğine Doğru", *Ülkü*, C.5. 355-361.
- Olgun, Said, 2013, "Siirt Halkevi de Faaliyetleri (1934-1951)1", *History Studies* (5/2), 287-301.
- Özdurgun, Yunus. 2017. "Urfa'daki İlçe Halkevi Faaliyetleri (1936-1951)", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 457-473.
- Pınar, Mehmet, Özdurgun Yunus, 2016. "Urfa Halkevi ve Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9/43), 870- 881.
- Sadık, Özbek, 1939, "Alfabemiz", *Karacadağ*, S. 21, C. 2.
- Sertel, Savaş 2013, "Tunceli'de Açılan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)", *Tarih Okulu Dergisi* (6/XV), 205-260.
- Şahin, Güneş, 2012, "Van Halkevi ve Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31 (52), 93-134.
- Şimşek Sefa, 2002, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi: Halkevleri (1932- 1951)*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Altan Bilal, "Hakkâri Halkevi ve Halkodaları", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/788380> (08.06.2023).
- Arslan, Mukkades, "Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950", <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/18925> Erişim Tarihi 10.07.2023.
- Kardaş, Abdülaziz, "Bitlis Halkevinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", <http://bitliskentbellegi.com/home/product-detail/34/bitlis-halkevlerinin-kurulusu-ve-faaliyetleri-1934-1951> Erişim Tarihi: 01.07.2023.

Üçüncü, Uğur, "CHP Teftiş Raporlarına Göre Bitlis (1939-1945)",
<http://acikerisim.ktu.edu.tr/jspui/bitstream/123456789/3416/1/Tam%20Metin> Erişim
Tarihi: 04.07.2023.

Ek

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

26 Eylül 1936 dördüncü dil bayramı münasebetile üyelerimizden
Hakkı Bilgin tarafından söylenen şiir örneğidir

Bir ülkeyi camiinde türkçe ezan okunur .
köylü anlar manasını namazdaki duanın
bir ülkeyi mektebinde türkçe kuran okunur
küçük büyük herkes anlar buyruğunu hidanın
ey türk oğlu işte senin orasıdır vatanın
bu şiiri pek çok evvel siya gökâlp okudu
bence budur doğru bir yol bir hakikat öğüdü
eseli bir inan kadar o düşüncüler gerçek
türkçe ezan benliğinin eseridir bu dilek
atmalıdır temel artık bu ülkede hür duygu
aranmasın kara kaplı kitaplardan bir sorğu
bu dünyada insan için kendini bilmek kadar
olmaz yüksek bir meziyyet bu hakikat aşikâr
taassupla cehalettir yüz karası bu arzan
işte bulduk ilacını o kökleşmiş marazın
şunu eyi bilmeliki kahraman bir milletin
arasında işi yoktur mefsedet, melanetin
sende yokmu biraz insaf asırlara bu elde
hüküm kanun bizim iken konuşmadık bir dilde
milli varlık ve benliğin kalkıyorken ortadan
her zillete katlanarak uyanmadın hala sen
yerler gökler şahit olsun bu yeşil yurt bu ülke
arınacak taassuptan silinecek bu leke
verdik gönül hakikatten doğan o saf dileğe
kalmayacak cehaletten bir iz evet gök bir gölge
kızarsak yüzün senin batacaksın yerlere
aklın ermez oldu neden bu bilinen sirlere
yer bulamaz bu topraktanköhne fikir, sihniyet
şinden geri senin hakkın husran ile mezellet
susmalısın müebbeden ölüm, mezar hep sana
işte kurduk hür tahtını milliyetin bir yana
ufkumuzda doğan güneş atatürkün güneşi
yurt sevgisi gönlümüzün en deha

